

УДК 539.37:331.548

Шульга В. В.

ПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ СОЦІОЛОГА

У статті розглядаються професіографічні проблеми побудови професійного портрету соціолога. У професійному портреті виділені три складові: функціональні обов'язки, професійно важливі якості, знання й уміння фахівця. Виявлено точку зору соціологів-експертів на зміст цих складових.

Ключові слова: професійна діяльність, професіограма, професійний портрет, професійно важливі якості фахівця.

В статье рассматриваются профессиографические проблемы построения профессионального портрета социолога. В профессиональном портрете выделены три составляющие: функциональные обязанности, профессионально важные качества, знания и умения специалиста. Выявлена точка зрения социологов-экспертов на содержание этих составляющих.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессиограмма, профессиональный портрет, профессионально важные качества специалиста

The article considers job analysis problems of designing a professional profile of the sociologist. In the professional portrait there have been defined three components: functional duties, professionally important qualities, knowledge and skills of a specialist. The point of view of expert-sociologists on the content of these components has been revealed.

Key words: professional activities, job analysis, professional portrait, professionally important qualities of a specialist

Останнім часом нагальні потреби практики вказують на важливість і необхідність вивчення професій для рішення різноманітних науково-практичних задач. Значення адекватної інформації про професії об'єктивно зростає у зв'язку з докорінними змінами в змісті більшості професій, удосконаленням знарядь праці, введенням елементів підприємницької діяльності та інформаційного забезпечення технологічних процесів [1].

Різним аспектам професійної діяльності приділяли увагу багато науковців, які дотримувались різних теоретико-методологічних підходів: концепція «наукового менеджменту» Ф. Тейлора, соціологічна теорія наукової організації праці М. Вебера, адміністративна теорія А. Файоля, системний підхід Б. Г. Анан'єва, Б. Ф. Ломова), концепція системогенеза В. Д. Шадрікова, суб'єктний підхід Є. А. Клімова, акмеологічний підхід О. О. Бодалева і О. О. Деркача. Що стосується сучасної теорії соціології праці, то вони представлені іменами Р. Дарендорфа, Э. Гідденса, А. Туріна, В. Зіберта, Л. Ланга та ін. Значний внесок у розвиток проблем профорієнтації

та професіографії зробили такі відомі українські вчені як В. П. Зінченко, В. М. Мадзігон, Є. М. Павлютенков, О. М. Пехота, В. В. Савченко, В. Д. Симоненко, М. П. Тименко, Б. О. Федорішин та інші. При всіх розходженнях цих підходів вчені намагалися більш системно та всебічно врахувати досягнення попередніх поколінь науковців, і в той же час розв'язували нові проблеми, які пов'язані з працею і професійною діяльністю людини [3; 5; 6].

Мета дослідження – отримати та проаналізувати дані про основні складові професійного портрету соціолога з погляду самих фахівців-соціологів. Головне завдання дослідження – спробувати дати відповідь на питання, які професійні знання, навички та особистісні характеристики на думку самих соціологів є найбільш істотними в професійному співтоваристві.

Всебічне і глибоке вивчення різних видів професійної діяльності є необхідною умовою вирішення ряду науково-практичних завдань, спрямованих на ефективну зайнятість населення, надійність праці спеціалістів, оптимізацію процесу підготовки і перепідготовки кадрів, раціоналізацію режимів і умов праці, зниження травматизму і профзахворювань, обґрунтування припустимих варіантів переорієнтації людини з однієї професії на іншу та оволодіння суміжними спеціальностями [1; 2; 4].

Під професіографією розуміють науку, предметом вивчення якої є професії та їх класифікації. Шляхом об'єктивного дослідження професіографія покликана розкрити всю складність професії, виявити її змістові і структурні особливості, визначити різноманітність взаємовідносин особистості спеціаліста з предметами, засобами і продуктами праці, з оточуючими людьми, з рядом специфічних і неспецифічних явищ, що супроводжують процес праці, розкрити властиве їй напруження різних психічних функцій і на основі цього окреслити весь спектр вимог до людини як суб'єкта відповідної професійної діяльності [5].

Сучасна професіографія охоплює широке коло проблем, пов'язаних із трудовою діяльністю людини і вивчає різні сторони конкретної професійної діяльності – соціальні, соціально-економічні, історичні, технічні, технологічні, правові, гігієнічні, психологічні, психофізіологічні та соціально-психологічні. Результатом професіографічного аналізу виступає професіограма [3; 5; 6]. Професіограма – це науково обґрунтовані норми і вимоги професії до видів професійної діяльності та якостей особистості фахівця, які дозволяють йому ефективно виконувати професійні обов'язки, отримувати необхідний для суспільства продукт праці. Професіограма містить у собі як детальний опис різних сторін діяльності фахівця, так й перелік його психічних та психофізіологічних професійно важливих якостей (ПВЯ). Зокрема, до складових професіограми відносяться такі пункти (всього професіограма містить їх 17):

- предмет, засоби і знаряддя праці;
- виробнича характеристика професії та її спеціальностей;

- вказівка на економічне значення професії;
- соціологічні й соціально-психологічні характеристики: особливості міжособистісних відносин, особливості колективу, соціальний престиж професії;
- перелік обсягу знань, умінь і навичок успішної професійної праці;
- гігієнічна характеристика умов праці та її «профшкідливостей»;
- вимоги до робочого місця та ін.

Такий детальний опис професії є складним і довготривалим процесом, який потребує значних комплексних зусиль групи фахівців. Існує ще декілька обставин, які утруднюють складання професіограм для певної кількості професій. Ці утруднення пов'язані із складною структурою конкретної професійної діяльності й невизначеністю чітких функціональних обов'язків фахівця того чи іншого профілю, а також відсутністю чітких критеріїв ефективності його праці. Це приводить до того, що для більшості професій розумової праці на сьогодні не існує професіограм у повному розумінні цього поняття.

Ці міркування у повній мірі відносяться до такої професії, як соціолог. Вона не тільки відноситься до соціономічної групи професій (тобто професій типу «людина-людина», «людина-група» і «людина-суспільство»), але являється такою професійною діяльністю, де переважає доля розумової праці. Фахівці соціологічного профілю займаються переробкою і аналізом інформації, результатом їх праці є вивчення соціальних проблем, створення нової інформації, зміна її змісту чи форми, прогнозування та проектування, підготовка управлінських рішень тощо [2; 4; 7]. Діагностику і моніторинг об'єктивних критеріїв такої категорії фахівців досить тяжко здійснити у кількісних показниках, які давали б можливість оцінювання та співставлення. Тому останнім часом в дослідженнях, які мають відношення до соціології праці та професіографічної науки, фігурують такі конструкти, як «професійний портрет», «картка компетенції», «модель компетенції», «портрет ідеального співробітника» тощо [1; 7]. По своїй суті вони заповнюють існуючу «професіографічну» прогалину і взагалі являють собою особистісні характеристики людини, її здатності до виконання тих або інших функціональних обов'язків, типів поведінки й соціальних ролей. При цьому треба відмітити, що єдиного визначення того або іншого поняття (наприклад, професійного портрета) серед дослідників не існує.

У Донецькому державному університеті управління була здійснена спроба розглянути професійний портрет соціолога з погляду фахівців. Ідея побудови професійного портрету соціолога виникла у зв'язку з тим, що студенти, які навчаються на спеціальності «Соціологія», зіштовхуються із проблемою нестачі інформації про свою майбутню професійну діяльність. Більшості з них неясно, у чому, власно, полягає дослідницька робота в соціологічній організації й що потрібно зробити, щоб дійсно стати успішним у своїй професії. У свою чергу, викладачів цікавить, чому необхідно вчити й на які аспекти професійної діяльності звертати більше уваги, щоб озброїти

випускників-соціологів знаннями й навичками, адекватними вимогам на ринку соціологічної праці.

Крім того, беручи до уваги, що в сучасному суспільстві робіт, які присвячені проблемі складання професіограми соціолога незначна кількість, то дані, що були отримані в результаті дослідження, можуть служити відправною точкою для подальшого вивчення професійного портрету соціолога та визначення його місця серед професій «людина-людина».

У своєму дослідженні ми спирались на розуміння професійного портрету як набору професійних характеристик, якими має володіти спеціаліст в сфері своєї фахової діяльності, щоб найбільш точно відповідати спеціальності та успішно виконувати професійні обов'язки. Виходячи з такого визначення, зміст професійного портрету фахівця має відповідати наступним вимогам:

– ґрунтуватись на змісті функціональних обов'язків спеціаліста певного профілю, тобто тій сукупності дій, що виконується працівником (працівниками) для вирішення завдань, поставлених перед ним як посадовцем;

– мати перелік необхідних для цього професійних знань та вмінь, які безпосередньо характеризують фахівця в професійній галузі;

– містити професійно важливі якості, що характеризують фахівця як особистість і без наявності яких неможливо виконувати професійні обов'язки на високому рівні ефективності [3; 5; 6].

Дослідження було проведено у лютому 2013 року під час роботи ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління», яка відбувалась у м. Донецьку і на якій були присутні фахівці-соціологи зі всієї України. Для збору інформації застосувався метод експертної оцінки, де в якості експертів виступали учасники конференції, які вже мали певний соціологічний стаж і працювали в тій чи іншій сфері. Експертам було запропоновано анкету, основний зміст якої складався з трьох блоків, що відповідали виділеним складовим професійного портрету соціолога. Наведемо результати відповідей на кілька важливих питань анкети.

Відповіді на питання «Як Ви вважаєте, які функціональні обов'язки має виконувати соціолог на своєму робочому місці?» розподілились наступним чином:

28% респондентів думають, що соціолог має проводити «аналіз соціальної реальності з використанням різноманітних способів збору інформації»;

21% вважає, що соціолог має «прогнозувати перспективи і тенденції розвитку соціальних процесів і явищ»;

14% виділили серед функціональних обов'язків соціолога «дослідження динаміки суспільно-політичних процесів»;

по 6% обрали такі відповіді, що фахівець має «ставити соціальний діагноз» і «розробляти практичні рекомендації», зобов'язаний

«забезпечувати аналітичним матеріалом управлінські рішення та способи їх реалізації»;

5% вважають, що соціологи зобов'язані «підвищувати свою професійну кваліфікацію».

По 4% експертів обрали такі обов'язки, як «розробка цільових програм соціального розвитку колективу, галузі та регіону», «впровадження інноваційних методів та сучасних соціальних технологій в соціологічну практику», «здійснення аналізу соціальних відносин, зв'язків, настроїв різних груп людей», «координування роботи і надання допомоги різним організаціям у вирішенні соціальних проблем».

Окремо треба відмітити відсутність жодного вибору фахівцями такого варіанту відповіді, як «готувати рекомендації для здійснення зв'язків з громадськістю». Тобто, фахівці, які вже працюють в галузі соціології, з власного досвіду впевнені, що такий функціональний обов'язок соціолога ніколи не буде затребуваним в сучасному українському суспільстві.

Таким чином, вибори респондентів свідчать про відсутність єдиної думки стосовно того, які функціональні обов'язки чекають соціолога на його посаді, адже жодна з пропонованих відповідей не отримала навіть половини виборів. І це стосується тих фахівців, які вже мають певний професійний соціологічний досвід і стаж. З цього приводу виникає риторичне питання: що ж казати про молодь, яка тільки починає оволодівати азами соціологічної науки. Але, незважаючи, що це питання риторичне і не потребує відповіді, необхідно привести кілька міркувань щодо цього факту.

Відсутність чіткої визначеності стосовно функціональних обов'язків соціолога на сучасному ринку праці водночас детермінує його професійну універсальність. Деякі соціологи пробують свої сили в маркетингових дослідженнях. Інші – у вивченні електоральної поведінки громадян [2; 4; 7]. Треті пішли під «дах» міністерств і вивчають різні сфери суспільства, такі, як ринок праці, зайнятість, медицина, сільське господарство, соціальна сфера, або працюють в аналітичних центрах територіальних адміністрацій різного рівня, від міських до обласних. Власне соціологами працюють одиниці - це фахівці, які за допомогою опитувань населення та математичної обробки даних з'ясовують, що реально відбувається в суспільстві, розкривають причини негативних явищ і дають рекомендації з поліпшення ситуації.

Можна припустити, що випускники вищих закладів спеціальності «Соціологія» в цілому задоволені отриманою освітою і бачать можливості свого працевлаштування у різних сферах людської діяльності, про що свідчать результати їх опитування, які наводяться у відповідних статтях та публікаціях [7]. Ринок праці професій, близьких до професії соціолога, включає насамперед суспільствознавців-психологів, філософів, економістів, істориків, статистиків, демографів-журналістів та інших гуманітаріїв. Абсолютна більшість випускників, які формально працюють не за фахом, не розглядають існуючу ситуацію як проблемну й відзначають адекватність і придатність знань, отриманих під час навчання у ВНЗ, у своїй професійній діяльності.

Наступне питання виявляло ті необхідні соціологу знання, без наявності яких він не зможе виконувати свої професійні обов'язки. На думку експертів, фахівцю-соціологу перш за все необхідно знати:

92,5% респондентів вибрали «методологію проведення соціологічного дослідження» та «теоретичні основи соціологічної науки»;

30% фахівців вибрали «механізми функціонування соціальних груп» ;

20% експертів-соціологів впевнені, що соціолог має знати «основні напрями розвитку світової соціології» і «специфіку соціологічного вивчення особистості, сім'ї, освіти і громадської думки» та «основи конфліктології»;

не набагато менша кількість респондентів (17,5%) вважали за потрібне відмітити «механізми політичного та соціального впливу»;

10% вибрали «знати суміжні дисципліни (математику, психологію тощо)». Таку ж саму кількість виборів отримав ще один варіант запропонованих в анкеті відповідей – «знати основи соціальних технологій та соціального прогнозування».

До того ж ні один з респондентів не вибрав такій варіант, як «сутність управлінської діяльності», «природу соціальних відхилень».

Таким чином, у виборах варіантів відповідей на питання стосовно необхідних соціологу знань проявилась повна єдність експертів. Практично всі респонденти впевнені, що соціологічне дослідження є основним методологічним інструментом праці соціолога, тому знання щодо методології є першочерговими і необхідними для соціолога [2; 4].

Думки експертів-соціологів стосовно знань та вмінь фахівця соціологічного профілю мають велике значення, оскільки це ті спеціалісти, які вже працюють соціологами і мають компетентну думку щодо багатьох сторін цієї професійної діяльності. Тому цікаво розглянути отриману інформацію стосовно необхідних соціологу професійних вмінь:

28% вважають, що соціолог мусить вміти «застосовувати соціологічний інструментарій для діагностики різних соціальних об'єктів»;

21% респондентів відповіли, що «уміння використовувати комп'ютерну технологію для обробки соціологічної інформації» постійно буде затребуваним у професійної діяльності соціолога;

20% респондентів схильні вважати, що соціологу потрібно вміти «здійснювати аналіз основних соціальних процесів і явищ»;

9%, відповідаючи на це питання, виділили вміння «аналізувати соціальні проблеми в рамках галузей соціології»;

7% експертів вважають, що «володіти методикою і технологією прогнозування, проектування і планування соціального розвитку колективу, галузі, регіону» є необхідним вмінням професіонала.

У рамках даної статті не будемо наводити всі результати, отримані по цьому питанню. Відмітимо, що були обрані всі варіанти запропонованих відповідей, і деякі отримали від 5 до 1 процентів виборів. Таким чином, можна констатувати деяку розбіжність думок опитуваних щодо необхідних соціологу вмінь. Виникає певне протиріччя: відносно необхідних знань соціолога не мають сумнівів і розбіжностей, а що стосується вмінь та

навичок, то тут у респондентів існують різні точки зору, при тому, що знання, вміння і навички складають єдиний гносеологічний і генетичний ланцюг. Скоріше за все, такі алогічні результати пов'язані з універсальністю соціологічних знань і можливістю їх застосування у різноманітних сферах професійної діяльності. Можливо, результат відповідей респондентів щодо необхідних вмінь є своєрідною проекцією їх посадових функцій та обов'язків.

Але, незважаючи на різноманітність відповідей стосовно необхідних професіоналу вмінь, в них можна виділити й загальне: фахівець-соціолог в своїй професійній діяльності мусить вміти виконувати наступні дії: аналізувати, прогнозувати, проектувати та планувати. І цей висновок підведе нас до наступного питання, яке стосується ПВЯ соціолога. Взагалі потрібно сказати, що питання відносно ПВЯ було розбито на два блоки: перший торкався так би мовити особистих якостей, а другий був присвячений аксіологічним аспектам діяльності соціолога. От як розподілилися відповіді на питання «Як ви вважаєте, якими професійно важливими якостями (ПВЯ) має володіти соціолог, щоб ефективно виконувати свою роботу?»,

18% вважають, що соціолог має володіти «здатністю переробляти значний обсяг інформації»;

17% вважають, що соціолог має «володіти аналітичним складом розуму»;

12% респондентів визнають, що соціолог має бути з «високим рівнем освіти», мати «системне і концептуальне мислення»;

11% стверджують, що професійно важливими якостями є «працездатність і організованість»;

9% опитуваних вважають, щоб ефективно виконувати свою роботу, соціологу потрібно «уміння працювати в команді»;

6% вважають, що це «здатність до подальшого професійного навчання»;

5% респондентів вибрали таку професійно важливу якість, як «комунікабельність».

Таким чином, відповіді на питання щодо ПВЯ соціолога підтверджують вибори тих вмінь, які фахівці вважають необхідними для соціолога. Це перш за все різноманітні розумові дії, які складають першооснову професійної діяльності соціолога. Тобто, на результативність діяльності соціолога найбільший вплив мають якості його розуму: широта, глибина, критичність, самостійність та ін., а також рівень розвитку когнітивних операцій: аналізу, синтезу, порівняння, класифікації, систематизації тощо. Відмінною рисою пізнавальної сфери фахівця соціологічного профілю є активне відображення дійсності й здатність добре орієнтуватися в ній. Завдяки продуктивно працюючому інтелекту, професіонали на високому рівні об'єктивності фіксують основні зв'язки в цій дійсності, розподіляють по ступеню важливості процеси, які в ній відбуваються [6]. Можна сказати, що ефективність виконання соціологом своїх професійних обов'язків прямо пропорційна рівню його розумових

можливостей. Ця закономірність накладає певні особливості на фахову підготовку майбутніх соціологів.

Розподіл варіантів відповідей респондентів стосовно ступеня важливості аксіологічних рис характеру соціолога має наступний вигляд:

24% респондентів вважають найважливішою при роботі з клієнтом рисою характеру соціолога «професійну компетентність»;

21% відповіли, що це «об'єктивність у наданні інформації»;

10% опитуваних схильні вважати, що це «особиста чесність і неупередженість», «особиста відповідальність за отримані результати»;

9% відповіли, що найважливішими для соціолога є «доброзичливість, терплячість»;

8% вибрали «відповідність вимогам професійного кодексу соціолога»;

4% експертів як невід'ємну професійну рису обрали «конфіденційність»;

3% респондентів віддали перевагу «відсутності забобонів і упереджень щодо клієнта». Тільки 1% експертів виділило наукову сумлінність, як важливу характеристику особистості соціолога.

Аналізуючи отримані відповіді, помітно, що експерти знов не дали переваги якоїсь однієї аксіологічної характеристики соціолога. Цей факт цілком закономірний, адже професіоналізм працівника характеризує готовність спиратись на професійно-етичні норми і принципи, дотримуватись права на конфіденційність.

Цікавим є відповіді респондентів на питання «Як Ви думаєте, чи збільшиться в майбутньому затребуваність в послугах соціолога?». Експерти відповіли так:

42% визначили, що затребуваність в послугах залежить від якості послуг соціологів;

28% відповіли, що для цього має пройти досить часу;

25% впевнені, що в майбутньому збільшиться затребуваність в послугах соціолога.

Останнім 5% респондентів було важко відповісти на це питання, що можна розглядати як певний сумнів, а може і недовіру щодо позитивних змін на ринку соціологічної праці. Крім того, ні один з експертів не обрав такі варіанти відповідей, як «я так не думаю» або «можливо, збільшиться, але не в Донецькій області» – тобто опитуванні розглядають розвиток професії соціолога як зростаючу динаміку по всій країні. Можна констатувати, що експерти в цілому позитивно дивляться на перспективи інституалізації соціологів, але цей процес, на їх думку, відбудеться за умовами якості виконання соціологом отриманих від практики запитів. Це, в свою чергу, вимагає від соціологів готовності до рішення нестандартних завдань, постійного поповнювання своїх знань, розвитку вміння швидко реагувати на зміни, формування професійних навичок, як закріплених в результаті багаторазових повторень і доведених до автоматизму елементів практичної діяльності – тобто всіх тих вимог, що є складовими кваліфікаційної характеристики працівника соціологічного профілю.

Висновки:

1. Виділено складові професійного портрету фахівця, що містить три компонента: функціональні обов'язки, необхідні знання і вміння, певні професійно важливі якості.

2. В результаті експертної оцінки з виявлення змісту складових професійного портрету встановлено, що по більшості питань опитувані соціологи мали розбіг у своїх відповідях. Зокрема, функціональні обов'язки соціологів на сучасний момент нечітко визначені навіть самими фахівцями. Тільки варіанти відповідей «знати методологію проведення соціологічного дослідження» та «знати теоретичні основи соціологічної науки» обрано експертами практично однотайно (92,5%), адже саме ці знання забезпечують універсальність соціолога щодо його працевлаштування.

3. На підставі отриманих даних було зроблено висновок про те, що соціолог на сьогодні – це, насамперед, фахівець широкого профілю, здатний реалізувати себе в різних сферах діяльності (маркетинг, освіта, менеджмент, продажі, робота з персоналом, зв'язки із громадськістю, рекрутинг).

4. Професійна діяльність соціолога визначається комплексом соціальних, професійних, ділових і моральних якостей особистості. Щодо затребуваності соціологів, то вона прямо пропорційна їх рівню кваліфікації, що визначається як «високий і стійкий рівень знань, умінь і навичок» в обраній сфері діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицкий А. А. Инварианты профессионализма: проблемы формирования: монография / А. А. Вербицкий, М. Д. Ильязова. – М.: Логос, 2011. – 288 с.

2. Григорьев С. И. Социологическое образование в условиях действия госстандартов второго поколения // Социс, №3. – 2003. – С. 3-12.

3. Кабаченко Т. С. Психология в управлении человеческими ресурсами: / учебное пособие / Т. С. Кабаченко. – СПб: Питер, 2003. – 400 с.

4. Козирев А. В. Проблемы соціологічної освіти – погляд практика / А. В. Козирев // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010. – № 889. – С. 209-211.

5. Пряжников Н.С. Психология труда и человеческого достоинства: учебное пособие для студентов вузов / Н. С.Пряжников, Е. Ю. Пряжникова. – М.: Академия, 2001. – 480 с.

6. Самоукина Н. Психология профессиональной деятельности / Н. Самоукина . – СПб.: Питер, 2003. – 224 с.

7. Степкина Е. Профессия «социолог»: о чем это? / Е. Степкина, А. Толстикова // Пчела. № 47 (март–май 2005) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pchela.ru/podshiv/47/sociolog.htm>.